

O problemu postojanja jasenovačkog logora nakon 1945.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, rezultati provođenja nacističkih rasnih zakona u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj počeli su se koristiti u dnevno-političke svrhe. Posebno je to došlo do izražaja u nadmetanju brojem žrtava na raznim poprištima ratnih tragedija. Srpski su političari, zbog potreba nacionalnih interesa i geopolitičkih aspiracija, nastojali velikim brojem usmrćenih Srba potkrijepiti tezu da toliko velik zločin nije mogao biti izveden od šačice pripadnika jedne terorističke ustaške organizacije, već da je morao biti proveden uz podršku svih Hrvata. Time bi čitav hrvatski narod, bez obzira na svoj jak antifašistički pokret, bio proglašen genocidnim i protivan osnovnom antifašističkom usmjerenju na kojem je utemeljen suvremeni svijet. Nasuprot tome, neki su hrvatski publicisti nijekali bilo kakve zločine uperene protiv civilnog stanovništva (Srba, Židova, Roma, ali i Hrvata antifašista i drugih), pravdajući sve žrtve isključivo ratnim okolnostima.

Najveća kontroverza stvorila se oko koncentracijskog logora Jasenovac, za koji su prvi tvrdili da je u njemu ubijeno čak 700 000 (u posljednjih nekoliko godina to je »naraslo« i na 1 500 000) samo Srba, uz više stotina tisuća pripadnika drugih naroda, dok su drugi tvrdili da je tu postojao samo običan zatvor, u kojem su ljudi umirali samo zbog teških ratnih uvjeta. Pritom nisu dovoljno poticana i uvažavana objektivna znanstvena istraživanja koja su nastojala proučiti problem i spoznati istinu, dakako, u mjeri u kojoj je to historičarima moguće. Danas je, ipak, gotovo opće prihvaćeno da se broj žrtava kreće negdje između 40 000 i 90 000 stradalnika, iako još uvijek ima onih koji višestruko povećavaju, ili, pak, smanjuju te brojke.

Danas je pred hrvatsku historiografiju, pomalo iznenada, nakon desetljeća prisilne i/ili dobrovoljne šutnje, postavljen jedan novi problem, tj. pitanje o postojanju logora Jasenovac i nakon 1945. godine. U rješavanju tog problema, i pristalice i protivnici hvataju se nedovoljno čvrstih, okolnosnih dokaza, stoga se nadamo da će ovaj prilog biti poticaj kako bi istraživači krenuli u potragu za prvorazrednom izvornom građom.

Napominjemo da ovaj rad nije utemeljen na arhivskoj građi i da nije mogao (niti mu je to bila svrha) izvući konačne, konkretne zaključke. Pregled objavljene građe, pogotovo memoarskog karaktera, teško može polučiti takav rezultat, ali očekujemo da se rješavanju ovoga problema posveti dužna pozornost kako bismo izbjegli nepotrebna i po Hrvatsku štetna politiziranja.

No, prije nego što prijedemo na obrazlaganje glavne teme ovoga rada – o postojanju jasenovačkog logora kao poslijeratnog koncentracijskog logora, u kojem su komunističke vlasti ubijale ratne zarobljenike i protivnike novog režima, iznesimo nekoliko osnovnih činjenica o tome kako je logor nastao i djelovao tijekom četiri ratne godine.

Jezgra logorskog kompleksa Jasenovac formirana je tijekom lipnja 1941, kad je određen broj zatvorenika bio upućen u selo Bročice, u jasenovačkoj Posavini.¹ Zbog izlivanja rijeke Save, zatvorenici su preseljeni u Logor II, »Krapje« i Logor III, »Ciglanu«.² Jasenovac je kao pravi, veliki koncentracijski logor počeo djelovati u kolovozu 1941. godine, kad je, zbog demilitarizacije područja Gospića, dogovorene s Talijanima, morala biti evakuirana tzv. neutralna zona,³ u kojoj su ustaške vlasti već imale uspostavljena gubilišta.⁴ U vremenu od 15. do 21. kolovoza 1941. godine, zatvorenici su bili prebačeni u barake oko Jasenovca gdje su već postojala neka industrijska postrojenja tvrtke Bačić, »...(tvorničke radionice za izradu lanaca, kovačnice, bravarije, klještara, limarija, puškarnica, automehaničarska radionica, stolarija, kolarija, elektroinstalaterska radionica, ciglana, parna pilana i parna električna centrala)...«,⁵ dakle, cijeli niz objekata koji su mogli biti iskorišteni kao radni prostori za zatvorenike. Dodatan razlog što je izabrano to mjesto leži i u činjenici da je logor bio povezan željeznicom i okružen rijekama Savom, Unom i Velikim Strugom, te da je čitavo područje izrazito plavno,⁶ i stoga lako obranjivo. Potvrđeno je to i činjenicom da ga u čitavom tijeku rata partizani nisu pokušali osvojiti, iako su postojali planovi o takvoj akciji koja je, očito zbog malih izgleda na uspjeh, ostala nerealizirana.⁷

S vremenom, logor je rastao. Dok je Logor II, formiran u tijeku srpnja 1941. godine, uskoro, zbog poplava, rasformiran, nove ustrojbene cjeline logorskog kompleksa osnovane su u samom mjestu (Logor IV, »Kožara«), zatim jugozapadno od sela Uštice (Logor V, »Ciganski«) i kod sela Mlaka (Logor VI, ženski radni logor). Isto tako, u sastav logora su ušli i neki dislocirani objekti, kao, na primjer, zatvor u Staroj Gradiški (zloglasna »Kula«).⁸ Time je logor obuhvatio dobar dio lijeve obale Save na području dugom tridesetak kilometara, dok su sami krugovi pojedinih logora, ograđeni žicom ili visokim zidom imali površinu od približno dva kvadratna kilometra.

Uvidjevši skori kraj rata i njihova režima, ustaše su u ožujku i travnju 1945. počele sustavno uništavati kompleks Jasenovca. Nakon ustanka logoraša 22. travnja 1945. spaljena je dokumentacija logora, a potom i sam logorski kompleks na čije su područje 2. svibnja 1945. pristigle jedinice 21. srpske udarne divizije, koje su se nalazile u sklopu II. Jugoslavenske armije, a koje su imale zadatak osiguravati područje logora.

Do nedavno su se obavijesti o jasenovačkom logoru zaustavljale na tim datumima. Historiografija je još samo dodavala da je raščišćavanje logora trajalo od 1945. do 1951, i to nakon što je iz logora otišla Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Možda su upravo loše sročeni zaključci te Komisije stvorili plodno tlo za mno-

¹ Radovan Trivunčić: *Jasenovac i jasenovački logori*, Jasenovac, 1977, 16; sarajevske dnevne novine »Oslobođenje«, u članku *Odabir »savršenog« stratišta – spoznaje i dometi okruglog stola o Jasenovcu* (1), Sarajevo, 17.11.1986, 3, pogrešno navode ime sela kao Brečice.

² R. Trivunčić, 17.

³ »Oslobođenje«, Sarajevo, 17.11.1986, 3.

⁴ M. Basta: *Rat je završen 7 dana kasnije*, Zagreb, 1976, 130-131.

⁵ »Oslobođenje«, Sarajevo, 17.11.1986, 3; (prema: Antun Miletić *Koncentracijski logor Jasenovac 1941-1945, Dokumenta*, Beograd, 1987, 705).

⁶ »...na podvodnom i nepristupačnom zemljištu...«; A. Miletić, 705.

⁷ Postoji zapovijed J. B. Tita od 31.03.1942, upućena krajiško-slavonskim partizanskim jedinicama, u kojoj se naređuje ispitivanje mogućnosti napada na Jasenovac – »Oslobođenje«, *članak Odabir »savršenog« stratišta – spoznaje i dometi okruglog stola o Jasenovcu* (3), Sarajevo, 19.11.1986.

⁸ Opsežnije o ustroju logorskog kompleksa; R. Trivunčić, 16-28; usp., M. Basta, 131-135.

ge kasnije manipulacije povijesnim činjenicama. Te su manipulacije olakšane podatkom da je zbog političkih interesa Jugoslavije, na mirovnoj konferenciji u Parizu, iznesen prevelik ukupni broj žrtava, koje je u Drugom svjetskom ratu pretrpjela bivša Jugoslavija, to jest neprovjerena brojka od 1 706 000 poginulih.

Radovi kasnijih objektivnih istraživača (i to kako na hrvatskoj, tako i na srpskoj strani!)⁹ pokazali su da se, eventualno, može govoriti o tolikim demografskim gubicima, ali da su stvarni gubici gotovo upola manji. Međutim, lavina političkih zbivanja posljednjih desetljeća nije marila za objektivnost znanstvenih spoznaja.

Premda su brojni svjedoci navodili kako je u određenim razdobljima ubijano više tisuća ljudi (na primjer, izvjesni Jovan Živković rekao je kako je »... pobijeno ... te zime oko 5-6000 ljudi...«¹⁰, Dobrila Slavko ističe da je u srpnju i kolovozu 1942. godine, za vrijeme bitke na Kozari, dakle u najgorim vremenima, u logoru ubijeno oko 5000 civila¹¹), ipak su na kraju svi publicisti prihvaćali dojam zatvorenika o izrazito velikom ukupnom broju žrtava (isti J. Živković na kraju svog svjedočenja kaže kako je među zatvorenicima vladalo opće uvjerenje da taj broj »...prelazi jedan milijun.«¹²). Zanimljivo je da takve teze nisu bile posebno naglašavane odmah nakon rata, već kasnije.

Bogoljub Kočović je u svom radu uputio na činjenicu koja je sama po sebi mnogo govorila o neopravdanosti takvih milijunskih brojki; 1941. godine na čitavom je području današnje Bosne i Hercegovine moglo biti ukupno 1 966 000, a 1948. popisano je 1 610 000 Srba, što znači da je ukupan demografski gubitak srpskog naroda (uračunavši tu i one poginule na bojištima, umrle od bolesti, iseljene, umorene u drugim logorima, pa čak i, zbog ratnih prilika, nerođene) iznosio jedva polovicu broja koji su srpski autori pripisivali samo Jasenovcu.¹³

Isto tako, već i sam čin raščišćavanja logorskog kompleksa izazvao je u novije doba oštra reagiranja srpskih krugova. Optuživali su J. B. Tita da je htio spriječiti pothranjivanje antihrvatskih osjećaja, pa je tobože stoga naredio potpunu demontažu kompleksa, iako je, prema riječima dr. Milana Bulajića, člana tzv. Odbora za genocid Srpske akademije nauka i umetnosti, bilo očuvano dosta građevina za mučenje, krematorij i još neke zgrade, pa se sve moglo urediti kao muzej.¹⁴ Antun Miletić se pita zašto logor nije doista preuređen u muzej, jer je dio Ciglane bio prohodan sve do 1950, a Sokolski je dom srušen naknadno.¹⁵

Istovremeno s manipuliranjem brojem zlodjela ustaškog režima nad srpskim stanovništvom, napose u Jasenovcu, u poratnom razdoblju u te prijepore uključuju se i pisaca iz hrvatske dijaspe. Tako iz redova hrvatske emigracije dolazi do svojevrsnog odgovora na te manipulacije, te se objelodanjuju podaci o zlodjelima jugokomunističkih vlasti nad hrvatskim narodom i vojskom u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata. Ti su podaci prije svega svjedočenja preživjelih, a objavljivani su u inozemnim edicijama.

⁹ Vidi: Vladimir Žerjavić: *Gubici naroda Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989. Bogoljub Kočović: *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985, Sarajevo, 1990.

¹⁰ A. Miletić, 491.

¹¹ Isto, 500.

¹² Isto, 493.

¹³ B. Kočović: *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985, 54.

¹⁴ »Novosti 8«, Beograd, 17.12.1987.

¹⁵ A. Miletić, 718.

Tako je stvaran drugi od velikih mitova koji su nastali na ovim prostorima, a vezani su za Drugi svjetski rat. Riječ je o bleiburškom mitu, prema kojem je više stotina tisuća Hrvata, kako pripadnika vojnih formacija, tako i velik broj civila, bezobzirno pobijeno sredinom svibnja 1945. godine prilikom povlačenja u Austriju, nakon što su ih partizanima izručili zapadni saveznici, ne želeći se opterećivati mnoštvom ratnih zarobljenika u trenucima kada se oružani sukob sa Sovjetima, a time i s Titom, činio mogućim. Bez obzira što je jasno kako je navodnih pola milijuna ubijenih na jednom malom prostoru u vrlo kratkom vremenu razumski teško prihvatljiv podatak i mada su objektivna istraživanja pokazala da je stvaran broj ubijenih, čak i kada se u njega uračunaju i svi oni koji su svoje živote izgubili tijekom višemjesečnih križnih puteva diljem tadašnje Jugoslavije, barem desetak puta manji, mit je zaživio neovisnim životom.¹⁶

Posljednjih desetak godina javlja se i teza koja spaja i dovodi u izravnu vezu ova dva mita; teza, naime, da je veliki broj hrvatskih poslijeratnih žrtava ustvari umoren u koncentracijskom logoru Jasenovac koji je, navodno, nastavio raditi i nakon 1945, i sve do 1948. godine.

Počnimo s razjašnjavanjem broja žrtava, koje su bez pravnog postupka pogubili partizani u mjesecima nakon završetka sukoba, jer o tom broju postoji mnogo nagađanja.

Prema posljednjem ratnom izvještaju Generalštaba Jugoslavenske armije, Beograd 15. svibnja 1945, jedinice JA su u prodoru prema gornjem toku rijeke Drave presjekle odstupnicu ostacima njemačkih i »...ustaško-kvislinških snaga...«, te ih zaokružile na području Slovenj Gradec – Guštanj – Pliberk (Bleiburg) – Dravograd i poslije trodnevni borbi prisilili ih na kapitulaciju. Zarobljeno je preko 20 000 ustaša, a oslobođeno oko 8000 građanskih lica, koja su ustaše, navodno, silom povele sa sobom.

Navodi se kako je nastavljeno razoružavanje neprijateljskih ostataka na drugim područjima te je zarobljeno preko 15 000 neprijateljskih vojnika.¹⁷ Politički komesar 51. vojvođanske divizije, Milan Basta, na više mjesta u svojim memoarskim zapisima navodi brojeve od 100 do 120 000 zarobljenih ustaško-domobranskih snaga.¹⁸

S druge strane, hrvatski emigrantski izvori govore o daleko većim brojkama, i to samo o poginulima. Tako, na primjer, Joseph Hećimović u svome djelu iz 1961. godine¹⁹ govori o približno 150 000 žrtava, ponegdje čak i 500 000 do 600 000 koji su ubijeni u znak odmazde za Srbe,²⁰ dok Oton Knezović, godinu dana ranije, govori o čak 500 do 600 000 Hrvata koji su u povlačenju pred partizanima napustili Zagreb, od kojih su približno 200 do 250 000 vojnika.²¹

Ove velike oscilacije najbolje govore o teškoćama istraživanja novije povijesti, pri čemu su mogućnosti historiografije, zbog političkih razloga, umnogome bile ograničene, i pri čemu je bila onemogućena objektivna spoznaja nekih povijesnih zbivanja.

¹⁶ Usp., Vladimir Žerjavić: *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb, 1992.

¹⁷ Dnevne novine »Borba«, 16.5.1945; *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ u 1945*, Jugoslavenski pregleđ, Beograd, 1984, 56; dokument 39.

¹⁸ M. Basta: *Rat posle rata, Paveličevi generali se predaju*, Zagreb, 1963, 22-23, 102; usp., M. Basta: *Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske*, Beograd, 1971, 165, 254-255.

¹⁹ J. Hećimović: *In Tito's death Marches, Testimony on the Massacres of the Croatian War Prisoners and Civilians after World War II*, Chicago, Illinois, United American Croats central committee, 1961, 102.

²⁰ Isto, 72.

²¹ O. Knezović: *Pokolj hrvatske vojske 1945, (Dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima)*, Chicago, 1960, 79.

Nismo uspjeli pouzdano utvrditi kada se javlja prva ideja o mogućem stratištu zarobljenih domobrana i ustaša u kompleksu logora Jasenovac.

Možda je prva naznaka takve ideje u pisanju Otona Knezovića. Prema njemu, crkveni službenici koje je novi komunistički režim smatrao opasnim, kao i neki drugi ljudi, 1945. godine bili su skupljani u zatvoru u Staroj Gradiški, a dosta ih je bilo smješteno u tvornici opeka, nekoliko kilometara dalje.²² S obzirom da u tom području nema neke poznate tvornice opeka, taj bismo objekt, udaljen nekoliko kilometara od Stare Gradiške, mogli identificirati kao krematorij jasenovačkog logora, koji je bio poznat pod nazivom »Cigлана«. Potvrda ove tvrdnje mogla bi biti i tvrdnja Vladimira Dedijera, koji je, opisujući na nekoliko mjesta fizički izgled logora Jasenovac, ustvrdio da su sve do 1950. bile sačuvane tri četvrtine logorskog zida, stražarnice, i dio Ciglane (krematorij). On isto tako tvrdi da su bile sačuvane i žičane ograde kao i poljski bunker, dakle svi preduvjeti za privremeni smještaj zatvorenika. Tek potom je u periodu od 1947. do 1951. kompleks logora postupno srušivan sa zemljom i prepuštan prirodi, a dosta građevinskog materijala je u jeku poslijeratne obnove iskorišteno za obnovu susjednih naselja.

Sljedeći autor koji je možda bio na tragu tvrdnje o poslijeratnom funkcioniranju logora je Vjekoslav Kaleb, koji je u članku »Govorim o toleranciji« rekao: »Znam da oni koji udeseterostručuju broj ubijenih u Jasenovcu, jednostrano, znadu dobro da je u tom logoru ubijeno daleko najviše Hrvata...«.²⁴ Je li Vjekoslav Kaleb pri tome mislio na Hrvate koji su s križnih puteva dovođeni u Jasenovac i tamo likvidirani, ili je, vjerojatnije, mislio na činjenicu da je u tom logoru ubijeno i mnoštvo hrvatskih antifašista, koji su, ako je Kaleb vjeroovao u brojku od nekoliko desetaka tisuća ubijenih, stvarno činili većinu?

Nadalje, Vinko Nikolić pišući o poslijeratnom komunističkom logoru Jasenovac, potvrđuje tu tezu svjedočenjem jednog mladića s Korduna, koji je bio prijatelj domobrana. Ovaj je zarobljen kod Dravograda te je s nekoliko tisuća ustaša i domobrana deportiran u Jasenovac. Tu su bili podijeljeni u grupe i likvidirani, no on je uspio pobjeći. Nikolić ističe da jugoslavenski režim nikada nije spomenuo te likvidacije u Jasenovcu, ali je siguran da su i kosti partizanskih žrtava na mnogim mjestima ubrojene u žrtve fašističkog terora.²⁵

Zanimljivo je da Vinko Nikolić u svome djelu napisanom sredinom sedamdesetih takvu mogućnost ne navodi. On, primjerice, piše da su glavna masovna ubijanja bila počinjena u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, blizu Zagreba, Samobora, Krapine, Siska, Bjelovara, i tako dalje, ali ne spominje Jasenovac.²⁶ Kao sabirne logore navodi logore u Samoboru, Krapini, Sisku, Karlovcu, Požegi, ali opet nema spomena Jasenovcu.²⁷ Navodi i najveće »marševe smrti« oko Banove Jaruge, Lipika, Čaglića, Okučana, Nove Gradiške, Bosanske Gradiške... Svi ti putevi vode oko Jasenovca, ali opet, logor Jasenovac nije spomenut.²⁸

Jednako kao i Nikolić u svojim ranijim radovima, posvemašnju šutnju o Jasenovcu kao komunističkom logoru potvrđuju i ostali hrvatski emigrantski pisci. Na primjer, već spo-

²² O. Knezović, 61.

²³ Opširnije o tim pitanjima u više djela V. Dedijera, a posebno: V. Dedijer: *Vatikan i Jasenovac (dokumenti)*, Rad, Beograd, 1987.

²⁴ »Hrvatski tjednik«, Zagreb, broj 31, 19.11.1971, 15.

²⁵ V. Nikolić: *Bleiburg, uzroci i posljedice*, München – Barcelona, 1988, 159, 244-245.

²⁶ V. Nikolić: *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 1976, 181.

²⁷ Isto, 183.

²⁸ Isto, 186.

menuti Joseph Hećimović, koji u svojem djelu navodi, kako sam kaže, najvažnije »hrvatske Katyne« sa čak, prema njemu, približno 290 000 žrtava, ali opet ne spominje Jasenovac.²⁹ Isto tako, još jedan od emigrantskih autora, John Prcela, koji navodi mnoge križne puteve u prvim mjesecima nakon sloma NDH, ali čak i na dionicama Bosanska Dubica – Stara Gradiška ili Okučani – Novska, ne navodi postojanje ikakvog logora u Jasenovcu.³⁰

Zanimljivo je da se ova teza, dakle, pojavila tek nedavno; ako se izuzme ona vrlo dvosmislena izjava Vjekoslava Kaleba iz 1971. (a i ona se pojavila četvrt stoljeća poslije navodnih događaja) tada se može reći da je do prvih svjedočenja u korist činjeničnosti poslijeratnog partizanskog logora Jasenovac došlo tek četrdesetak godina nakon rata. Dok se za domaću priliku može reći da je to bilo tako zbog nepovoljnih političkih okolnosti, dotle je neobjašnjivo zašto hrvatska dijaspora ne bi iskoristila takvu *public relation* bombu koja bi jamačno jako odjeknula i nanijela štetu Titovom režimu.

Krajem osamdesetih, tezu o Jasenovcu kao komunističkom logoru, u sklopu svojevrsnog odgovora na pitanje Radovana Trivunčića, kojim je ovaj promišljao razloge koji su naveli komunističke vlasti da pristupe brisanju tragova logora, iznio je i Franjo Tuđman, koji izričito upozorava Trivunčića na činjenicu da je »...taj prostor (Jasenovac – Gradiška) poslužio za logor novim vlastima, najprije jedinicama Jugoslavenske armije, a zatim i civilnim vlastima NR Hrvatske...«.³¹ Ovakva formulacija (Jasenovac – Gradiška) ne omogućuje nam razabrati pravi smisao ove rečenice, to jest tvrdi li F. Tuđman da su ponovo »proradili« logori III, IV i V, što je krajnje nevjerojatno upravo zbog činjenice koju priznaje i sam Tuđman, a to je da su »...tragove jasenovačkog logora NDH (uglavnom) uništili ustaše...«, ili da je u upotrebi ostao gradiški dio logora (naime, stari zatvor), što je već mnogo vjerojatnije. Isto tako, tvrdnja da »...1946/7, prema tome...nisu uništavani samo tragovi ustaškog logora, već i onog poslije njega«³² ostala je u navedenom djelu neargumentirana.

Da bismo riješili pitanje mogućnosti postojanja komunističkog logora u Jasenovcu, morali bismo uzeti u obzir i pretpostavke postojanja logora. Čak i u njemačkim logorima za masovna istrjebjenja u kojima nije bio »predviđen« dug ostanak zatvorenika, postojali su izvjesni infrastrukturni objekti. Razmotrimo, ukratko, kakvo je stanje jasenovačkog logora nakon ulaska partizana. Prvo, logor, po svemu sudeći, nije mogao imati veliki kapacitet; isto tako, neposredno nakon što su ustaše tjednima zatirale tragove logora, teško je vjerovati da su logorske građevine ostale neoštećene. Štoviše, postoje izjave svjedoka da su građevine bile gotovo u potpunosti uništene. Isto tako, komisija koja je u okviru programa istraživanja ratnih zločina, 18. svibnja 1945. godine boravila u logoru zaključila je, između ostalog, da su sve zgrade »...uništene ili teško oštećene tako, da se ni jedna ne nalazi u uporabivom stanju«,³³ o čemu postoje i fotografski zapisi. Dakle, kao što smo već istaknuli, u logoru je (za razliku od zatvora u Staroj Gradiški) možda bio moguć tek kratkotrajan boravak zatvorenika.

Kao i svaka druga teza, danas je i ova dobila svoje pobornike i postala dio svakodnevnih, uglavnom političkih, rasprava. Tako se, u sklopu ideje o izgradnji jednog spomen obilježja svima onima koji su pali za Hrvatsku, upravo Jasenovac mnogima nameće kao ide-

²⁹ Joseph Hećimović, 16.

³⁰ John Prcela: *Operation Slaughterhouse, Eyewitness Accounts of Postwar Massacres in Yugoslavia*, Philadelphia, 1970, 302.

³¹ Franjo Tuđman: *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb, 1989, 126.

³² Isto.

³³ A. Miletić, 486.

alno mjesto za takav spomenik. Jedan od argumenata je i taj da je na tom mjestu bio kako logor za žrtve fašizma, tako i logor u kojem su stradale žrtve komunizma. Pri tome se postojanje tog logora u kojem su partizani još godinama nakon rata ubijali protivnike režima uzima kao gotova činjenica, usprkos više nego dvojbena dokazima. Tako se već ističe potreba odavanja počasti svim žrtvama tog logora³⁴ ili se pojavljuju feljtoni u kojem svjedoci tvrde da su vidjeli što se godinama događalo na tom području,³⁵ na što se naravno odmah javljaju oni pogođeni takvim pisanjem.³⁶

Gdje je istina? Mogli bismo je možda prepoznati u izjavama onih svjedoka koji govore o smaknućima, ali ne tvrde da je u Jasenovcu više godina nakon rata postojao komunistički logor. Tako domobran Eduard Mikša skreće pažnju na već spomenute činjenice da je na području Jasenovca bila stacionirana 21. srpska divizija i da su tim područjem također prolazile neke od mnogobrojnih kolona zarobljeničkih križnih puteva.³⁷ Svjedok navodi kako su pripadnici 21. divizije JA, svi odreda mobilizirani krajem 1944. u Beogradu, kada su saznali o tome što se za vrijeme rata događalo njihovim sunarodnjacima u tom logoru, skretali pojedine kolone u Krapje, Drenov Bok i Jasenovac i tamo likvidirali zarobljenike. Ako se zna da su pripadnici poraženih vojski u tom vremenu praktično bili izvan zakona, izloženi i mogućim osvetama, vjerojatno se nitko nije mnogo brinuo zbog postupaka tih srpskih partizana. Štoviše, takvih dokaza ima mnogo,³⁸ i moglo bi biti da se u tome krije veći dio istine.

Osim toga, kao bivše gubilište na kojem su bile lako uočljive masovne grobnice, područje Jasenovca bilo je idealno mjesto za provođenje smrtnih presuda koje su u tih nekoliko mjeseci vojni sudovi diljem sjeverozapadne Hrvatske masovno izricali. Mnogi visoki dužnosnici srušenog režima, pa čak i neki ministri bivše vlade, koji su justificirani na i do danas nepoznatim mjestima, mogli su lako biti pogubljeni u Jasenovcu. Time bi Jasenovac samo poslužio kao mjesto za čišćenje terena i lakše zametanje tragova protupravnih postupaka nove vlasti u obračunu s protivnicima. Možda je i zato, a ne zbog Titovog hrvatskoga nacionalnog osjećaja, Jasenovac onako brzo, i što je još važnije, temeljito srušen.

Broj ljudi koji su stradali na tom području nakon 1945. godine možemo pokušati odrediti samo približno, i to na temelju nekih poslijeratnih izjava.

Prema tvrdnjama Milana Baste³⁹ u svibnju 1945. ukupno je zarobljeno oko 100 000 do 120 000 ustaško-domobranskih vojnika. Vladimir Bakarić je na 4. zasjedanju ZAVNOH-a 24. srpnja 1945. godine rekao da je na kraju rata ukupno zarobljeno oko 40 000 do 50 000, a možda i nešto više domobrana⁴⁰ (za koje je ustvrdio da su u to vrijeme živi, u logorima izvan Hrvatske). Možemo se upitati je li razlika od šezdeset ili nešto više tisuća zarobljenika (ustaške postrojbe, dio domobrana, činovnici, civili...) koji se dva mjeseca poslije Bleiburga ne spominju, u međuvremenu ubijena? Ovaj broj je u okviru onog broja žrtava Bleiburga i križnih putova koji je danas gotovo opće prihvaćen, dakle, približno pedeset tisuća stradalih.

³⁴ Dnevnik »Slobodna Dalmacija«, *Vijenac svim žrtvama Jasenovca*, Split, 16.6.1996.

³⁵ Dnevnik »Vjesnik«, *Jasenovac* (nastavci 1 i 2), Zagreb, 20. i 21.8.1996, 3.

³⁶ »Vjesnik« – »Konclogor je surova istina, a ne antifašistički mit«, Zagreb, 30.8.1996.

³⁷ Tjednik »Globus«, *Jasenovac: partizanski logor smrti*, Zagreb, 12.6.1992.

³⁸ »Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945-1995«, Zagreb, 1995, 171; izričito se navodi Jasenovac kao jedno od najvećih gubilišta (stratišta) hrvatskih vojnika, a ne kao logor.

³⁹ Vidi bilješku 18.

⁴⁰ »Vjesnik«, *Jasenovac* (nastavci 1 i 2), Zagreb, 20. i 21.8.1996, 3.

Ako ubrojimo sve koji su ubijeni na samom bleiburškom polju, onih desetak tisuća pobijenih u Kočevskom Rogu i Macelju, te sličan broj onih koji su stradali u Jazovkama sjeverozapadne Hrvatske,⁴¹ dolazimo do toga da bi iz tvrdnji Eduarda Mikše (koje, doduše, treba uzeti s velikom rezervom i zbog njegove poodmakle dobi, ali i još više zbog njegove nemogućnosti da stekne, svojim vlastitim iskustvom, puni uvid u zbivanja), a i iz nekih drugih izvora, opravdano mogli pretpostaviti da je na području Sisak – Jasenovac – Nova Gradiška – Požega – Kutina, dakle području veličine nekoliko tisuća kvadratnih kilometara, moglo poslije rata biti *ukupno nestalih* pet do osam tisuća ljudi.⁴²

Ustvari, to je ukupan broj nestalih na tom području od kojih je tek jedan (manji?) dio, čini se, pogubljen u Jasenovcu.

Na kraju istaknuli bismo činjenicu koja u nedostatku čvrstih dokaza za ili protiv teze o komunističkom logoru u Jasenovcu nakon 1945. mnogo govori. Prema našim dosadašnjim istraživanjima emigrantske literature (pri čemu smo se koristili malim, ali, vjerujemo, reprezentativnim uzorkom), niti jednom se, u prvih četrdeset godina nakon rata, u hrvatskoj emigrantskoj literaturi nije pojavilo bilo kakvo svjedočenje u korist postojanja logora Jasenovac u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Teško je vjerovati da se za postojanje takvog kompleksa ne bi doznalo i da vijest o tome ne bi došla do naše dijaspore, a još je teže vjerovati da to ne bi bilo iskorišteno kao propagandna činjenica kojom bi dijaspora nastojala potkopati ugled tadašnje Jugoslavije u svijetu.

Možda još samo jedan argument može ostati na raspolaganju zagovornicima teze o logoru u Jasenovcu, a to je činjenica da je zatvor Stara Gradiška formalno pripadao kompleksu ustaškog logora Jasenovac i da su u njemu doista poslije rata robijali, a od teških uvjeta robije i masovno umirali politički zatvorenici. Ali tada bismo mogli izreći i tvrdnju da je logor Jasenovac postojao kao komunistički logor smrti sve do kraja osamdesetih godina – kada je formalno prestao s radom zatvor u Staroj Gradiški.

⁴¹ »Gloбус«, 12.6.1992. – samo u logoru Prečko, po izjavi svjedoka Mikše, 13 672 čovjeka su likvidirana, a preživjelo ih je samo 156. Vjerujemo da su pogubljenja (bez obzira na točnost brojke) izvršena na najbližim stratištima.

⁴² Isto.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

30

ZAGREB 1997.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stancić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 166, fax. 385 1/ 6156 879
Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Tehnički urednik
Krešo Turčinović

Naslovna stranica
Iva Makvić

Lektura i korektura
Ljiljana Cikota

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marina Denona-Krsnik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 30

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. – Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
– 372 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X